

Едуард Балашов,

*докторант Університету Марії Кюрі-Склядовської (м. Люблін, Польща),
керівник відділу міжнародного співробітництва Національного університету
«Острозька академія»*

FORMY, WSKAŹNIKI I KRYTERIA SAMOREALIZACJI MŁODZIEŻOWEJ W POLSKIEJ I UKRAIŃSKIEJ NAUCE PEDAGOGICZNEJ

Zagadnienie samorealizacji należy do nowych, przyszłościowych kierunków społeczno-pedagogicznej analizy zachowania człowieka w środowisku społecznym. Aktualnie jest ono przedmiotem badań wielu dziedzin nauki: psychologii wieku, psychologii osobowości, pedagogiki ogólnej, filozofii i etyki. Jako samodzielna nauka wyodrębniła się dopiero w drugiej połowie XIX wieku, chociaż sama idea samorealizacji człowieka przeszła długą drogę zanim ukształtowała się¹.

W ostatnich latach w naukach pedagogiczno-psychologicznych formuje się nowy paradygmat edukacji, skierowany na stworzenie psychologicznych i społeczno-pedagogicznych warunków, sprzyjających intensywnemu nabieraniu pewności siebie, samokształtowaniu osobowości. Stopniowo głównym celem staje się możliwie pełne ujawnienie możliwości, zdolności osobowości oraz jej twórczego potencjału. Wszystko to niewątpliwie odnosi się do szeregu aktualnych trudnych problemów samorealizacji osobowości, czyli do jej autonomicznego samostwierdzenia, samowyróżnienia i samorozwoju².

Na proces samorealizacji wpływają dwie grupy czynników: zewnętrzne i wewnętrzne. Pod wewnętrznymi przyjęto rozumieć stopień rozwoju zdolności, jakości charakteru, woli, przyzwyczajzeń człowieka, elastyczność myślenia itp. Pod zewnętrznymi – obecność albo nieobecność społecznego zapotrzebowania na zdolności, potencje człowieka i to jak bardzo społeczeństwo tego potrzebuje³.

Zatrzymamy się najpierw na czynnikach wewnętrznych. One właśnie

¹ Tutuszkina M. (red.), *Prakticzeskaja psichologija*, Piter, Sankt-Peterburg 1993.

² Zebrowska M. (red.), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*. Wydanie dwunaste, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.

³ Tamże.

prędzej czy później przejawia się w trakcie rozwoju człowieka, realizacji różnych scenariuszy życia, gdy toczyć się będą jego losy. W trakcie rozwoju drogi życiowej (która występuje jak ruch w systemie społeczeństwa, jego struktur społecznych) odbywa się albo nie odbywa fachowy, psychologiczny, obywatelski, moralny rozwój człowieka, podczas którego ujawniają się jego zdolności. W tym wypadku rozwój interpretuje się jak konsekwentne zaspakajanie coraz coraz bardziej złożonych potrzeb człowieka. Zgodnie z prawem hierarchii potrzeb A. Masłowa¹, dążenie do rzeczywistej samorealizacji nie może się rozpocząć, dopóki człowiek nie zaspokoi potrzeb znajdujących się na niższych poziomach owej hierarchii. Ich dominacja uniemożliwia bowiem odkrywanie ukrytych zdolności i potencji człowieka. Dodać należy także, że długotrwałe ignorowanie potrzeb najniższego szczebla może zablokować i zostawić człowieka na określonym poziomie rozwoju i funkcjonowania. Wiadomym jest, że ludzie, którzy byli w dzieciństwie odrzuceni w rodzinie lub w zespole, mogą odczuwać głębszą potrzebę szacunku i poszanowania przez całe swoje życie, a co za tym idzie ich rozwój zostaje opóźniany lub nawet zatrzymany, co można zaobserwować u wielu osób².

Jako przykład należy przytoczyć efekty wczesnego zatrzymania się rozwoju ogromnej liczby nastolatków, u których szkoła sformowała stereotyp niezdolnych do nauki, nie zaadaptowanych do środowiska lub do życia. Mogliby oni rozwinąć się, ale bodźców tego nie dostarcza im, ani instytucja, ani rodzina, a motywacja wewnętrzna nie rodzi się w nich. Problem dotyczy odrzuconych przez rodzinę i szkołę nastolatków, których świadomość nie dopuszcza dramatyzmu sytuacji. Z wiekiem osoby takie „budzą się” i starają się nadrobić utracony czas, jednak najczęściej jest już za późno. Nie mogą się już włączyć w ramy wielu struktur społecznych³.

Zatrzymaniu się rozwoju człowieka sprzyjają: szkodliwe przyzwyczajenia, stereotypy zachowania i brak woli. Ostatnia przyczyna jest wysoce ważna, ponieważ samorealizacja wymaga stałej pracy nad sobą, rozwoju zdolności i potencji do maksymalnie możliwego poziomu, odrzucając beczynność lub niepewność siebie. Rzeczywista samorealizacja oczekuje od jednostki podjęcia trudnych twórczych zadań oraz rozwiązań potrzebnych samemu człowiekowi, na które musi równocześnie istnieć zapotrzebowanie społeczeństwa⁴.

¹ Masłow A., *Motywacja i osobowość*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2006.

² Zebrowska M. (red.), dz. cyt.

³ Tamże.

⁴ Uchnast Z., *Humanistyczna orientacja w psychologii osobowości*, Lublin 1983.

Pojęcie rzeczywistej samorealizacji oznacza, że człowiek pracuje wykorzystując maksymalnie własne zdolności, możliwości i osiąga przy tym sukces. Jeśli natomiast nie udaje mu się go osiągnąć mobilizacja jego możliwości może doprowadzić go do frustracji lub nerwicy. Przykładem są młodzi absolwenci, przed którymi stawia się trudne, zawodowe zadanie nad wykonaniem, którego pracują oni kilka lat, ale nie osiągają oczekiwanych rezultatów. Sytuacja taka wywoła u nich uczucie niepewności i utratę wiary w siebie. Jednakże dla samorealizacji zagrożeniem jest też inna sytuacja: brak woli, bezczynność, niechęć do wysilania się, a więc i rozwijania się.

Proces samorealizacji może być ograniczony negatywnym wpływem zdobytych doświadczeń i nabytymi szkodliwymi przyzwyczajeniami, które umacniają człowieka w nieproduktywnym zachowaniu i często hamują jego rozwój. Spektrum takich szkodliwych przyzwyczajzeń jest bardzo szerokie. Odnoszą się do nich nieproduktywne schematy zachowania przejmowane od rodziców i nieprzydatne w danej aktualnej sytuacji, wzmożona agresywność, pragnienie dominacji w kontraktach, niechęć do analizy i doskonalenia własnego zachowania, rozwijania świadomości itp. Zgodnie z teorią Abrahama Masłowa, do przyzwyczajzeń, które ograniczają rozwój trzeba zaliczyć predylekcję do narkotyków i alkoholu. Samorealizacji i psychologicznemu rozwojowi przeszkadzać może również presja grupy i środowisko społeczne, które formują szkodliwe przyzwyczajenia i negatywne doświadczenie¹.

Wszystko to składa się na zagadnienie wewnętrznej odporności osobowości, jej możliwości przeciwstawienia się degradacji, czyli błędnej samorealizacji².

Zdawałoby się, że to właśnie samo zapotrzebowanie społeczne na zdolności i talenty jednostki powinno stymulować jej właściwy rozwój, który w rezultacie wychodzi od społeczeństwa. Problemem jest jednak fakt, że owe zapotrzebowanie na potencjał człowieka z reguły nie istnieje. Przykładem jest choćby problem bezrobocia, który ukazuje, że człowiek często jest niepotrzebny społeczeństwu, co prowadzi do odczucia własnej nieprzydatności.

Należy zatem przejść do opisu zewnętrznych warunków samorealizacji, a także do opisu strategii i kierunków, które pozwalają człowiekowi je polepszyć.

Jak wiadomo, to właśnie skuteczna polityka socjalna powinna stwarzać zewnętrzne warunki dla prawidłowej samorealizacji wszystkich członków

¹ Masłow A., *Dalnije predely czeloweczeskoj psichiki*, Per. s angl., Izd-wo „Ewrazija”, Sankt-Peterburg 1997.

² Tamże.

społeczeństwa (nie zapominając o młodych ludziach i starszych członkach społeczeństwa). Teoretyczną podstawą tej polityki jest traktowanie jednostki w kontekście jej społecznego otoczenia na różnych etapach drogi życiowej. Odpowiednio do tego rozróżnić można dwa typy ludzi: człowiek, który wchodzi w życie (noworodek, nastolatek, człowiek dojrzały) i człowiek, który kończy życiowy cykl (emeryt, człowiek w starszym wieku, człowiek długowieczny). Co za tym idzie, wszystkie rodzaje pomocy społecznej, które mają sprzyjać ich samorealizacji, muszą być zaadaptowane do wyżej wspomnianych typów .

We współczesnym świecie istnieje ogromna ilość zagrożeń dla rzeczywistej samorealizacji i rozwoju. Nastolatek na przykład może stracić życie używając narkotyków (narkomani żyją 25-30 lat). W wypadku tego problemu jest bezpodstawne mówienie o jakimkolwiek rodzaju dodatniej samorealizacji, gdyż osoba uzależniona skoncentrowana jest wyłącznie na nalu. Na drogę błędnej samorealizacji młodego człowieka popycha reklama, rówieśnicy, rozpowszechnione mity dotyczące narkotyków (np. że narkomanię można wyleczyć na jakimkolwiek etapie). Polityka społeczna musi, zatem rozwiewać podobne mity i stać na straży prawidłowego rozwoju.

Zagrożeniem dla rzeczywistej samorealizacji jest także wstępowanie do sekty, dołączenie do różnorodnych grup, których działalność, a nawet istnienie są sprzeczne z prawem. Dziewczętom perspektywę rozwoju może ograniczyć np. wczesne macierzyństwo (młodziutka matka okazuje się człowiekiem bez przyszłości). Wszystkie trudne sytuacje wymienione powyżej stanowią w istocie czynnik, który ogranicza perspektywy samorealizacji wielu nastolatkom. Oprócz animozji środowiska społecznego, do przeszkód zaliczyć możemy nierozwiniętą świadomość i charakterystyczny dla tego etapu życia infantyizm.

Należy stwierdzić, że ani rodzina, ani szkoła nie przełamały dotąd barier w umysłach ukraińskiej młodzieży (wśród uczniów) i nie uformowały w nich świadomości lepiej zaadaptowanej do realiów teraźniejszości. Kształtowanie tej nowej świadomości musi odbyć się w ramach pedagogiki i pracy społecznej. Na pierwszy plan wysuwa się tu sama metodyka profilaktyki różnych form psychologicznej i społecznej patologii pod postacią narkomanii, młodocianej przestępczości, wczesnego macierzyństwa, które doprowadzają do destrukcji osobowości¹.

Można wyodrębnić i inne problemy rodzące się wraz z samorealizacją człowieka, który ewoluuje. Tu szczególnego znaczenia nabywa zdefiniowanie sensu życia w różnych jego okresach, napelnienia go

¹ Fonarew A., Formy становлення личности в процессе ее профессионализации, в: Вопросы психологии, # 2, Москва 1997.

specyficzną treścią zależną od etapu, na którym się znajdujemy. Powstaje więc pytanie jak „napelnić” życie treścią, gdy środowisko, w którym jednostka przebywa pogarsza się i zmniejsza się ilość życiowych bodźców. Należy wreszcie odpowiedzieć na pytanie, co kryje się za pojęciem „godna starość” albo „szczęśliwa starość”, które formy samorealizacji zostają, a które znikają wraz z wiekiem; które nowe perspektywy może zaproponować społeczeństwo człowiekowi w starszym wieku; jak zmienia się sam sens życia na kolejnych jego etapach; jak przygotowywać człowieka do nadciągającej starości; jak z punktu widzenia samorealizacji konstruować środowisko społeczne dla ludzi w podeszłym wieku tak, aby powstało zapotrzebowanie na ich mądrość, wiedzę i doświadczenie¹.

Problem samorealizacji, w ten sposób, jest nieodłączny od kontekstu poszczególnych etapów życiowej drogi człowieka. Mówiąc o samorealizacji, trzeba mieć jednak na uwadze nie tylko jej rzeczywiste formy, które prowadzą do rozwoju jednostki, ale i jej błędne przejawy, które prowadzą do destrukcji i degradacji człowieka, a do których z kolei popycha go samo społeczeństwo.

Problem ten dotyczy rozpowszechnionych w społeczeństwie technologii niszczenia psychicznego i społecznego człowieka. W istocie społeczeństwo stało się bowiem wrogiem człowiekowi w wielu aspektach, kierując go na drogę złudnej samorealizacji i rzucając go w wir poszukiwań i realizacji błędnych wartości. Nauki humanistyczne i aksjologiczne zbyt skoncentrowały się na samourzeczywistnieniu i samostworzeniu jednostki pomijając procesy destrukcyjne prowadzące do samozniszczenia człowieka, a pochodzące z jego środowiska².

Przy obecności dużej ilości struktur społecznych, możliwości człowieka włączania się w nie są szersze i pojawia się wiele form samorealizacji. W ramach jednej człowiek ma możliwość rozwinąć pewien typy zdolności, a w ramach innych – inne. Samorealizacja może spełniać się w takich formach jak służba państwowa, gromadzenie wartości materialnych, dostęp do cennych źródeł informacji, rozszerzenie zasięgu własnej świadomości itp. Wszystko to wymaga użycia i zainwestowania swoich zdolności i talentów. Jednak człowiek przy tym nie tylko pragnie przejawić własny talent, ale i pozyskać uznanie swojej ważności społecznej. Jak już wspomniano, potwierdzenie i umocnienie tej czy innej formy samorealizacji i fakt uznania ważności społecznej można rozpatrywać jako samoutwierdzenie osobowości. Naturalne każdej osobowości jest pragnienie utwierdzenia

¹ Kuliutkin Y., Suchobskaja G., Licznosc. Vnutrennij mir i samorealizacija, Piter, Sankt-Peterburg 1996.

² Uchnast Z., dz. cyt.

się z pomocą wszystkich dostępnych środków (zajmując stanowisko, akumulując wartości materialne, otrzymując informację itp.)¹.

Trzeba mieć jednakże na uwadze, że realizując swoje te czy inne zdolności nie można być w pełni wolnym od oceny lub nie samoutwierdzać się w sensie dodatnim czy negatywnym. Dlatego procesy samorealizacji i samoutwierdzenia często odbywają się równolegle, chociaż niekiedy możliwa jest też samorealizacja bez samoutwierdzenia. Jako przykład przytoczyć można sytuację człowieka, który ciągle tworzy nowe naukowe koncepcje, idee, wzory itp., aczkolwiek nie otrzymuje w zamian uznania ze strony otoczenia.

Ważny jest również inny aspekt: uznanie społecznego znaczenia wyników działalności może pochodzić zarówno od środowiska jak i od samego człowieka. Niekiedy to, że tworzy jest ważne najpierw dla niego samego jako jednostki gdyż robi to, przynajmniej na początku, nie licząc na uznanie innych.

Obecnie, w związku z tym, że styl życia ciągle się zmienia i zwiększa się liczba sposobów włączania się człowieka w struktury społeczne, mamy do czynienia z różnorodnością form samorealizacji i samoutwierdzenia. Jak już wspomniano, od skuteczności włączania się człowieka do społeczeństwa zależy jego społeczne i psychologiczne samopoczucie oraz zadowolenie z życia. Sens życia natomiast jest silnie powiązany z ujawnieniem potencji, zdolności i talentów człowieka. Przy takim podejściu sens życia wiąże się z aktywnością człowieka, co jest właściwe tradycji europejskiej.

Dla późniejszego rozpatrzenia i przeanalizowania problemu samorealizacji trzeba przytoczyć klasyfikację głównych form samorealizacji. Proponuje się, zatem następującą typologię form samoutwierdzenia osobowości.²

Statusowe samoutwierdzenie (samoutwierdzenie przez osiągnięcie pewnego statusu).

Jest to jedna z głównych form samoutwierdzenia. Występuje ona w charakterze najistotniejszego dla człowieka powodu. Oczywiście jest, że przy tym może mieć miejsce zarówno dodatnia jak i negatywna forma samorealizacji. Człowiek w gonitwie za statusem może w ogóle zrezygnować z realizacji swoich zdolności i z indywidualności. Najlepiej byłoby jednak, aby chęć osiągnięcia prestiżu skierowała człowieka na tor rozwoju i doskonalenia. Wówczas status będzie prawidłowym skutkiem jego

¹ Martyniuk I., Problemy żyznennogo samoopredelenija molodeży, opyt prikladnogo issledowanija, Naukowa dumka, Kijów 1993.

² Zobow R., Kelasjew W., Samorealizacja czelowecka: wwdeniije w czeloweckoznaniije: Uczebnoje posobije, Izd-wo SpbU, Sankt-Peterburg 2001.

osiągnąć. Trzeba jednak uwzględnić także to, że osiągnięcie wysokiego statusu może kusić człowieka posiadaniem władzy nad innymi ludźmi, dominacji nad nimi lub swobodnego manipulowania ich zachowaniem.

Poszukiwawcze samoutwierdzenia.

Człowiek stara samoutwierdzić się przez bezustanne poszukiwanie i zmianę rodzajów działalności, co przejawia się w zmianie pracy, przyjaciół, celów i pasji. Ten typ samoutwierdzenia jest częsty szczególnie dziś – w epoce transformacji. Ludziom, którzy samoutwierdzają się tym sposobem mają problemy z koncentracją na jednej, konkretnej sprawie, przejawiają popęd do zmiany zajęć, nadmierną aktywność lub ekstrawertyczność. W konsekwencji często nie znajdują oni granic w swym w życiu, co sprzyja pojawieniu się zawiedzenia i niezadowolenia. Samorealizacja w tej formie może być błędna.

Samoutwierdzenie jako cel samoistny (cel sam w sobie).

Wiele osób stara się samoutwierdzić jakimikolwiek środkami. Przykładem są już wyżej wspomniane nastolatki, które starają się zwrócić na siebie uwagę modą, która czyni ich zauważalnymi i wyodrębnia z tłumu (jest to także świadoma chęć podkreślenia swojej przynależności do grupy). Dają zaobserwować się również częste próby zwrócenia na siebie uwagi chuligańskimi czynami lub aktami wandalizmu. Takie samowrażenie świadczy nie tylko o tym, że człowiek nie ma innych dróg samorealizacji, ale także o niskim poziomie kultury, a być może także o wypaczonych potrzebach. Niemniej jednak we współczesnym społeczeństwie często konstruktywne i społecznie możliwe do przyjęcia sposoby samorealizacji osobowości bywają nieosiągalne. W następstwie tego człowiek zaczyna szukać samowrażenia się w formach destruktywnych, takich jak czyny kryminalne, ekstremizm młodzieżowy itp.

Prestiżowe samoutwierdzenie.

Pod prestiżowym samoutwierdzeniem rozumie się próbę podwyższenia swojej ważności przez nabycie prestiżowych, modnych rzeczy (samochodów, telewizorów nowej marki, popularnych książek, obrazów itp.). Na tej drodze samorealizacja też może okazać się najczęściej błędna. W imię prestiżu człowiek nabywa niepotrzebne mu rzeczy wydając na nie znaczne środki. W społeczeństwie ukraińskim często spotkać można ludzi, którzy kupują drogie książki, których nigdy nie przeczytają, modne rzeczy, które szkodzą zdrowiu, a także takich, którzy zachęceni reklamą spożywają produkty szkodliwe dla zdrowia. Ten typ samoutwierdzenia jest bardzo popularny szczególnie na Zachodzie i razem z narzuconymi zachodnimi wartościami i sposobem życia zakorzenia się także na Ukrainie. Za granicą, w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo stymulacja do prestiżowej konsumpcji jest jednym z rodzajów marketingu i związana

jest z celami przemysłu. Proces ten odbywa się w warunkach obecności na rynku markowych towarów, na tle wysokiej stopy życiowej i szeroko dostępnej informacji o pojawiających się w sprzedaży nowościach. Na Ukrainie, na tle niskiej stopy życiowej i niskiej jakości towarów oraz przy niewystarczającej informacji na ich temat, prestiżowa konsumpcja znacznie częściej doprowadziła do masowych zatruc szeroko przereklamowanymi towarami i do pogorszenia zdrowia dużej liczby ludności. W rezultacie zawrotnie powiększa się dezadaptacja ludzi do warunków życia. W gonitwie za modą człowiek odwraca się od rzeczywistej samorealizacji.

Samoutwierdzenie na zasadach gromadzenia.

Człowiek uważa się za znaczącego społecznie, jeśli posiada pewien kapitał lub wartości materialne. Ten środek samorealizacji był zawsze istotny szczególnie na Zachodzie, chociaż aktualnie stopniowo traci swoje znaczenie. Na Ukrainie jak wiadomo, ten środek samoutwierdzenia był przez długi czas poza zasięgiem obywateli, ale aktualnie liczba ludzi którzy realizują się w ten sposób stale się zwiększa. Dla wielu gromadzenie pieniędzy i wartości materialnych staje się celem samym w sobie i celem życia. Jednak taka droga samoutwierdzenia nie przynosi prawdziwego szczęścia i zadowolenia, zwłaszcza w ukraińskich i polskich warunkach. Podporządkowywać swoje życie i zdolności tylko zarabianiu pieniędzy nie jest właściwe ani Ukraińcowi ani Polakowi. Człowiek ogranicza bowiem sam siebie jeśli sprowadza sens życia do prostego gromadzenia. "Chciwe Ja" jest pozbawione perspektyw w warunkach społeczeństwa, ponieważ jest obce ukraińskim i polskim tradycjom kulturowym.

Samoutwierdzenie przez rozszerzenie zasięgów i możliwości własnej świadomości oraz doskonalenia duchowości.

Ta forma samoutwierdzenia często przewiduje poszerzenie psychologicznych możliwości człowieka, jego wejście na jakościowo nowy poziom kultury, opanowania metod samopoznania i samodoskonalenia się oraz stały rozwój „wgląd siebie”. Samorealizacja może okazać w tej formie pełna i prawdziwa. Przed człowiekiem otwierają się bezgraniczne perspektywy rozwoju i dlatego właśnie ten sposób realizacji staje się atrakcyjniejszy dla coraz większej liczby ludzi. Jest to przyszłościowa forma samorealizacji i ujawnienia ukrytych możliwości i potencji człowieka. Zachęca ona do przeanalizowania zagadnienia wejścia człowieka do nowych form cywilizacji i stworzeniu nowego noosferowego myślenia. Należy jednak wspomnieć, że również przy tego typu samorealizacji jednostka nie zawsze bywa zauważona i doceniona przez społeczeństwo.

Samoutwierdzenie przez dostęp do źródeł informacji i dołączenie do elity intelektualnej społeczeństwa.

W dzisiejszym świecie stało się oczywistym, że rangę człowieka określa się nie tyle ilością posiadanych przez niego wartości materialnych, ale także jego możliwością dostępu do poszczególnych rodzajów informacji (np. media), do których z reguły dojdzie mają tylko elitarne warstwy społeczeństwa. Dlatego też tak wielka jest liczba ludzi, którzy pragną dołączyć się do elitarnych grup i źródeł informacji, które one posiadają.

Samoutwierdzenie przez twórczość.

Jest to zintegrowana forma samoutwierdzenia. Łączy ona i jednoczy w sobie szereg innych form, takich jak między innymi samorealizacja poprzez poszerzenie zasięgów własnej świadomości. Samorealizacja przez twórczość jest najpełniejsza i najskuteczniejsza. W akcie twórczym maksymalnie uruchamiają się potencje i zdolności człowieka. Twórcze osiągnięcia w ostateczności otrzymują wysokie uznanie zarówno ze strony społeczeństwa, jak i ze strony samego twórcy. W świetle tej metody osiągnięcia satysfakcji wszystkie inne formy samoutwierdzenia mogą stracić swoje znaczenie (dla artysty często tracą sens pieniądze, prestiżowe przedmioty itd.). Człowiek, który odczuł smak twórczości, wzbija się ponad rzeczywistość i potrafi osiągnąć najwyższe pułapy. W połączeniu z samorealizacją, poprzez rozszerzenie zasięgów i możliwości własnej świadomości jest to najatrakcyjniejsza i dająca najwięcej perspektyw forma samoutwierdzenia. Jak pokazują badania socjologiczne, większość ludzi chce realizować się właśnie poprzez twórczość.

Lista form samoutwierdzenia człowieka może być uzupełniona także innymi formami. Tak jak wspomniano, człowiek, jeśli nie realizował się innymi sposobami (w pracy czy rodzinie) może urzeczywistnić się przynależnością do sekt, tajnych grup itp¹.

Należy wskazać, że samoutwierdzenie się w jednym zakresie może być z reguły szkodliwe. Jeśli bowiem człowiek zaczyna dążyć tylko do bogactwa, korzystnych dla niego znajomości czy elity intelektualnej, staje się on ubogą duchowo, jednowymiarową istotą. Jednostronne i uporczywe realizowanie tylko wyżej wspomnianych ambicji rodzi tzw. „karierowiczów” i doprowadza do ukształtowania ludzi oderwanych od życia².

Samorealizacja człowieka w jakimkolwiek jednym tylko zakresie nie może uczynić go prawdziwie szczęśliwym i harmonijnym. W jakiejś mierze jednostka, która samourzeczywistniła się jednym tylko sposobem pozostaje na zawsze jednostronna. Dlatego też najskuteczniejsza jest samorealizacja człowieka jednocześnie na kilku płaszczyznach. Włączając się w struktury społeczne, musi on mieć możliwości zaspokojenia swoich prymarnych

¹ Zebrowska M. (red.), dz.cyt.

² Fonarew A., dz. cyt.

potrzeb a potem osiągnięcia pewnego statusu w społeczeństwie poprzez stanie się integratywną częścią pewnej grupy, poszerzaniu horyzontów swojej świadomości, dostęp do źródeł ważnych informacji (media, literatura itp.). Jednak w obecnych warunkach, zarówno na Ukrainie, jak i w Polsce jest to nadal nieosiągalny stan „idealny”. W realnym życiu nadal dominuje człowiek jednowymiarowy, który zazwyczaj ogranicza się do samorealizacji na jednej tylko albo, co najwyżej na kilku płaszczyznach. Przy czym nie wiadomo, czy wystawiona mu przez społeczeństwo ocena odpowiadać będzie jego prawdziwym zdolnościom i osiągnięciom. W rzeczywistości najczęściej spotkać można ludzi, w których życiu dominuje tylko praca, rodzina, sekta, partia lub sport, a to nierzadko przy nieobecności społecznie znaczącego szacunku dla ich działalności i osobowości¹.

Podążając za dominującą formą samorealizacji można sklasyfikować także i pewne charakterystyczne typy ludzi. Jednym z nich jest osobowość, u której samorealizacja wyraża się w zasadzie tylko zaspokojeniu potrzeb fizjologicznych takich jak jedzenie, sen, aktywność itp. Zarazem jednak można wyróżnić ludzi, dla których głównymi formami samowrażania są samodoskonalenie, rozszerzenie zasięgów własnej świadomości, odkrywanie i rozumienie rzeczywistości. Z takiego rodzaju jednostek formować się mogą wielcy uczeni, myśliciele albo fanatycy.

Każdemu wyżej wymienionemu typowi właściwe są swoje własne mechanizmy adaptacji do środowiska. W rzeczywistości bowiem adaptacja do materialnych zakresów samorealizacji wymaga innych mechanizmów i sposobów działalności niż adaptacja do zakresów duchowych.

Sens prawa hierarchii potrzeb polega w tym, że wyższe potrzeby powstają z reguły wówczas, gdy niższe są już zaspokojone. Nasylenie musi jednak nosić długotrwały i intensywny charakter. Pozwala to przypuszczać, że kształtowanie potrzeb jednostki jak i grup społecznych, a nawet całego społeczeństwa, odbywa się konsekwentnie i prawidłowo: potrzeba wyższego rzędu powstaje na podstawie nasyconej potrzeby niższego, poprzedniego stopnia².

Jeśli społeczeństwo, grupa społeczna, czy jednostka nie poczuwa się w dostatecznym stopniu bezpieczna, nie będą się u nich uaktywniać potrzeby poszerzania swojego świata duchowego, horyzontów, realizacji wartości, które zostały im być może wpojone w procesie wychowania. Stąd też należy zrozumieć, z czego wynika obniżenie intelektualnego poziomu ludności we współczesnym świecie i dlaczego upada jej duchowość; ludzie z trudnościami radzą sobie z zaspakajaniem niższych potrzeb nie mogąc

¹ Uchnast Z., dz. cyt.

² Tutuszkina M. (red.), dz. cyt.

pozwolić sobie na zajmowanie się bardziej złożonymi problemami. Należy jednak uściślić, że jest to charakterystyczne nie dla wszystkich ludzi, ale dla większości.

Wiadomo jednak, że przy określonych warunkach niezaspokojenia niższych potrzeb, pomimo tego, że są one ważniejsze, nie zawsze blokuje się samoaktualizacja na wyższych poziomach. We współczesnej Ukrainie mamy obecnie do czynienia na przykład z sytuacją, w której wielu uczonych kontynuuje swoje prace nie otrzymując odpowiedniej pensji lub urzędu (jedzenie, byt materialny). Przykładem są choćby pedagodzy, lekarze, kontynuujący swe misje bez względu na pogarszające się warunki ekonomiczno-socjalne. Wynika z tego zatem, że ludzie nawet w krytycznych sytuacjach, w imię idei często rezygnują z zaspokojenia niższych potrzeb.

Zaspakajanie wyższych pragnień wpływa natomiast na przedłużenie życia czy obniżenie liczby zachorowań. Życie skupione na zaspakajaniu potrzeb wyższej rangi częściej przynosi szczęście i prowadzi do rozwoju osobowości. Dlatego człowiek może realizować potrzeby fizjologiczne nie zawsze kosztem wyższych.

Rzeczywistość często popycha jednak człowieka do życia tylko na poziomie pragnień podstawowych. W tej sytuacji jednostka wiele traci i jakby okrada siebie i nie wspina się na bardziej zaawansowany poziom – poziom człowieka rozumnego. Niestety wiele członków społeczeństwa cofa się i powraca do sfery „bytu biologicznego”, mając na celu tylko przeżycie lub podtrzymanie życia. Taka sytuacja jest zawsze dla człowieka wewnętrznym dramatem, gdyż odbiera mu poczucie pełności życia dając mu w zamian „niesmak” niewykorzystanych możliwości¹.

Wiadomo, że najważniejszym zakresem samorealizacji człowieka jest praca. Niebezpieczne jest więc zastanowienie się na tym, które kryteria pozwalają sądzić o pomyślności albo niepomyślności samorealizacji w działalności zawodowej.

Najbardziej znanym wskaźnikiem pomyślności albo niepomyślności samorealizacji człowieka w pracy jest wskaźnik zewnętrznej produktywnej działalności. To zagadnienie dotyczy przeważnie wskaźników liczebnych, których przykładem może być utrzymanie pewnego niezbędnego poziomu jakości (ilość szczegółów utworzonych przez pracownika, ilość wiedzy przyswajanej przez studenta, ilość nowych opracowań w tym czy innym naukowym zakresie itp.). Często o samorealizacji świadczy właśnie ten wskaźnik. Dla społeczeństwa jest bowiem istotnie ważne to jaki

¹ Martyniuk I., dz. cyt.

zewnątrzny wynik i w jakiej ilości produkcji da się wyrazić. Produkcja ta jest nieodzowna dla istnienia i rozwoju społeczeństwa¹.

Jednak sądenie o tym, czy samorealizacja człowieka w pracy urzeczywistniła się tylko na podstawie jednego wskaźnika, byłoby niedokładne, ponieważ przy takim podejściu nie uwzględnia się indywidualnych właściwości i zdolności człowieka, a także szeregu innych czynników.

Innym ważnym wskaźnikiem samorealizacji w pracy jest miara zadowolenia człowieka z procesu jego pracy. Jeśli człowiek osiąga wysokie wyniki, ale przy tym nie odczuwa satysfakcji, nie ma podstaw, aby mówić o udanej samorealizacji. W codziennym życiu często spotkać można takie sytuacje, kiedy człowiek osiąga wysokie wyniki, ale przy tym nie odczuwa zadowolenia z tego. Wiele rodzajów pracy w ogóle nie może przynosić dogłębnego zadowolenia. Trudno na przykład stwierdzić, że samorealizacja odbyła się u urzędnika, który pracuje tylko w celu zgromadzenia środków na zaspokojenie potrzeb niższego rzędu. Idąc za tym przykładem samorealizacji nie ma też miejsca w przypadku studenta, który otrzymując wysokie oceny z przedmiotów, które go nie interesują nie odczuwa zadowolenia. Tylko w sytuacji, kiedy wysokie wyniki wywołują wewnętrzną satysfakcję, pojawiają się istotne, chociaż jeszcze niedostateczne podstawy, aby mówić o samorealizacji i jej urzeczywistnieniu. Dlatego połączenie zewnętrznej wydajności z wewnętrznym zadowoleniem jest jedynie potrzebnym, ale jeszcze niedostatecznym warunkiem samorealizacji.

Następnym, nie mniej ważnym wskaźnikiem samorealizacji człowieka jest psychologiczna „cena”, jaką człowiek musi zapłacić za swoją efektywność i zadowolenie. Nawet przy wysokiej wydajności i zadowoleniu nie można mówić o udanej samorealizacji, jeśli człowiek zmuszony jest przyplacać za nią swoim fizycznym czy psychicznym zdrowiem. Samorealizacja ma zatem miejsce jeśli zaistniały następujące czynniki: wysoka i efektywna wydajność oraz zadowolenie z pracy przy nieobecności szkodliwego psychicznego nadwyrężenia. Dopiero, gdy nastąpi współistnienie tych trzech wskaźników można rozpatrywać miarę samorealizacji człowieka w tym czy innym rodzaju pracy².

Trzeba mieć również na uwadze, że samorealizacja przewiduje transformację możliwości i postaw człowieka (jego wewnętrznej treści) w konkretne zachowanie. Dlatego pewne jednostki pracują dla zaspokojenia swoich potrzeb biologicznych, a inne dla realizacji swoich zdolności

¹ Fonarew A., dz. cyt.

² Zobow R., Kelaşew W., dz. cyt.

i wartości, które często miewają czysto utopijny charakter. Motywy samorealizacji mogą być zatem różnorodne. Jeśli w jakości napędowej siły występuje idea religijna albo utopijna wówczas człowiek pracuje i lokuje swoje zdolności dla służenia Bogu, albo realizacji idei „świetlanej przyszłości”. W tych wypadkach osobisty sukces odchodzi na drugi plan i człowiek może nie przywiązywać uwagi do nadmiernej eksploatacji psychicznej i fizycznej, a nawet do utraty zdrowia. Dlatego też ta forma samorealizacji również może okazać się jednostronną¹.

Jeśli chodzi o samorealizację w rodzinie, na pierwszy plan wysuwa się kryterium wewnętrznego zadowolenia jej członków z bycia jedną komórką społeczną. Specjaliści często mówią o ich jedności na różnych poziomach (duchowym, emocjonalnym, psychofizjologicznym). Przy nieobecności tej jedności gwałtownie rośnie zagrożenie psychicznego wyeksploatowania powodowanego chęcią utrzymania rodziny jako całości. Dla spełnienia tego celu duże znaczenie mają zewnętrzne czynniki materialne. Przy określonych warunkach materialnych właśnie ten czynnik może nabrać dominującego znaczenia (np. w sytuacji kryzysu, oziębłości partnerów, wewnętrznych konfliktów itp.). Rodzina jest bowiem tą płaszczyzną, na której człowiek dąży do zrealizowania najintymniejszych potrzeb, takich jak: miłość, przynależność czy szacunek. Jednak w niesprzyjających warunkach zewnętrznych, nie zawsze udaje się potrzeby te zaspokoić. Empiryczne badania pokazują, że często rodziny, założone na zewnętrznej podstawie materialnej, okazują się trwalsze, aniżeli rodziny, zbudowane jedynie na emocjach i miłości. Najbardziej sprzyjają sytuacją jest więc połączenie czynnika zewnętrznego materialnego oraz wewnętrznego duchowo-emocjonalnego (miłości). Materialny czynnik (utrzymanie rodziny) jest analogicznie porównywalny do samorealizacji w działalności zawodowej. Człowiek, który pragnie utrzymać rodzinę, będzie dokładać wszelkich starań dla zapewnienia bytu materialnego. Zatem w zakresie rodziny mamy do czynienia z takimi samymi kryteriami samorealizacji, co w zakresie działalności zawodowej².

Samorealizacja człowieka urzeczywistnia się także w innych zakresach, których całokształt tworzy życiowy obszar człowieka. Te czy inne jej formy towarzyszą człowiekowi w ciągu całego życia. Badania pokazują, że można wyodrębnić typ osobowości, u której zawsze samorealizacja okazuje się bardziej albo mniej udana. Istnieje także inny typ, u którego samorealizacja jest utrudniona w ciągu całej drogi życiowej i przebiega ze znacznymi

¹ Niebrzydowski L., Psychologia potrzeb aspiracji i możliwości, Akademickie Centrum Graficzno-Marketingowe S.A. LODART, Łódź 1999.

² Kuliutkin Y., Suchobskaja G., dz. cyt.

komplikacjami, napotykać liczne przeszkody. Natomiast u pewnego typu ludzi samorealizacja może być udana tylko na poszczególnych etapach życia.

Ludzie, u których samorealizacja okazuje się udana mogą ujawnić swoje niepowtarzalne talenty i zdolności, osiągnąć świadomość swoich silnych i słabych stron, obiektywizm samooceny, wiarę w siebie, itp. Charakterystyczna jest dla nich umiejętność samodzielnego myślenia oraz przyjmowania na siebie odpowiedzialności za własne życie. Nie powołują się oni na błędne opinie i nie przekładają odpowiedzialność na innych, sami dla siebie stanowią „przewodników”. Umieją oni sprawnie wykorzystać czas, cenią go, dobrze rozumieją swoje uczucia, umieją słuchać innych, a szcycąc się własnymi osiągnięciami, umieją cieszyć się sukcesami innych. Natomiast samorealizacja osobowości okazuje się zaburzona, jeśli człowiek zaczyna unikać odpowiedzialności za własne życie, przekładają ją na innych, nadmiernie martwi się, żyje w lęku przed przyszłością i nie jest zdolny do wykorzystania swoich możliwości, nie zna swoich silnych stron, nie docenia swoich indywidualnych talentów. Jego zdolności i potencjał pozostają nieodkryte i niezrealizowane. Takie życie mija, a samorealizacja nie odbywa się.

Jak już wspomniano powodzenie samorealizacji zależy od zewnętrznych warunków społecznych. Jeśli losy człowieka toczą się w środowisku, które wyraźnie manifestuje zapotrzebowanie na jego niepowtarzalne indywidualne cechy, zdolności i silne strony, to samorealizacja będzie w pełnej mierze udana. Natomiast w środowisku, które nie docenia wyrazistości osobowości jednostki, człowiek nie będzie w stanie rozwinąć swoich zdolności i talentów. Środowisko społeczne może nawet okazać się wrogie stając na drodze do samourzeczywistnienia, kiedy człowiek stara się realizować swoje interesy i talenty. Historia zna wiele wybitnych osobowości, twórców i nowatorów, którzy niedocenieni przez środowisko nie mogli odczuć smaku samorealizacji. Wypadki takie są charakterystyczne zarówno dla mikro-środowisk jak i dla środowiska reżimów totalitarnych.

Oceniając wpływ zewnętrznego środowiska na samorealizację człowieka, należy mieć na uwadze fakt, że tak samo jak zbyt niesprzyjające, tak i zbyt sprzyjające warunki dla samorealizacji mogą odegrać równie negatywną rolę. O wpływie niesprzyjających warunków już nadmieniono. Natomiast zbyt przychylne często osłabiają motywację do samorealizacji i osiągnięcia wysokich wyników.

Analogiczne zjawiska można obserwować również w innych zakresach samourzeczywistnienia. Człowiek, któremu zewnętrzne środowisko bezkompromisowo oferuje wszelki możliwości zaspokojenia potrzeb nie będzie mieć wystarczająco dużo bodźców do rozwoju i ujawnienia swoich potencji. Bodźce te, jeśli już wystąpią to będą osłabione. Niewykorzystane

możliwości zawsze natomiast prowadzą do impasu i degradacji. Na pomyślność samorealizacji wpływa więc intensywność wpływów zewnętrznych: zarówno małe natężenie takich wpływów jak i zbyt wysokie jest niesprzyjające. Wynika z tego, że intensywna zewnętrzna stymulacja może doprowadzić do przesilenia i przeforsowania psychicznego, a w ostateczności do samozniszczenia człowieka.

Należy dodać, że wszystkie wymienione wskaźniki i kryteria samorealizacji mogą przyczynić się do samodegradacji. Nawet zbyt wysoka, ale długotrwała efektywność działań człowieka może okazać się dla niego szkodliwa. Zbyt długotrwałe, bowiem zadowolenie z wyników swojej działalności często oznacza impas i samozniszczenie chwiejnych nieodpornych osobowościowych struktur. Samozniszczenie człowieka jest jeszcze bardziej oczywiste w warunkach wyczerpanego napięcia nerwowego. Nawet w tak skutecznym zakresie samorealizacji jak twórczość zbyt wysoka wydajność przy zbyt dużym wyeksploatowaniu nerwowym może nieść za sobą zagrożenia i doprowadzić w efekcie do samodegradacji¹.

BIBLIOGRAFIA

1. Fonarew A., Formy stanowienia liczności w procesie jej profesjonalizacji, w: Woprosy psychologii, # 2, Moskwa 1997.
2. Kuliutkin Y., Suchobskaja G., Licznosc. Vnutrennij mir i samorealizacja, Piter, Sankt-Peterburg 1996, s. 117.
2. Martyniuk I., Problemy żyznennogo samoopredelenija moloдеży, opyt prikladnogo issledowanija, Naukowa dumka, Kijów 1993.
3. Masłow A., Dalnije predely czeloweczeskoj psychiki, Per. s angl., Izd-wo „Ewrazija”, Sankt-Peterburg 1997, s. 430.
4. Masłow A., Mowywacja i osobowość, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 8-12.
5. Niebrzydowski L., Psychologia potrzeb aspiracji i możliwości, Akademickie Centrum Graficzno-Marketingowe S.A. LODART, Łódź 1999.
6. Szostak J., Samorealizacja i samoocena młodzieży, Societas, Warszawa 1997.
7. Tutuszkina M. (red.), Prakticzeskaja psychologija, Piter, Sankt-Peterburg 1993, 422 s.
8. Uchnast Z., Humanistyczna orientacja w psychologii osobowości, Lublin 1983.
9. Zebrowska M. (red.), Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży. Wydanie dwunaste, Państwowe Wydawnictwo naukowe, Warszawa 1986.
10. Zobow R., Kelasjew W., Samorealizacja czeloweka: wведенije w czelowekoznanije: Uczebnoje posobije, Izd-wo SpbU, Sankt-Peterburg 2001, s. 280.

¹ Kuliutkin Y., Suchobskaja G., dz. cyt.